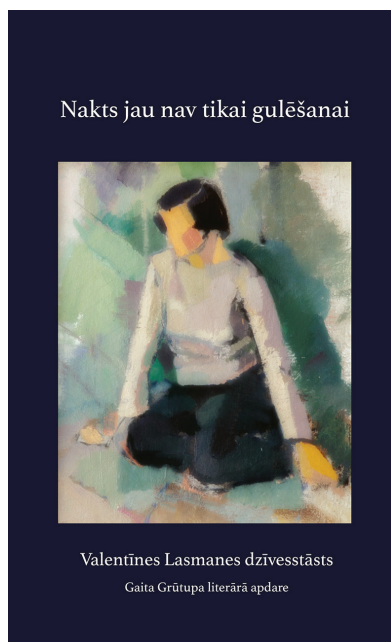
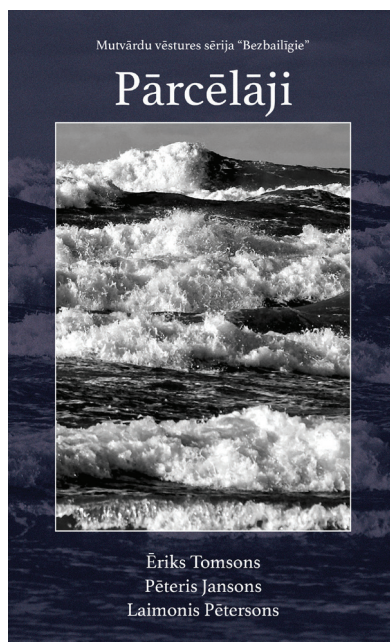

BŪT BEZBAILĪGIEM

Brigita Šiliņa
brigita.silina@gmail.com

Valentīne Lasmane
Nakts jau nav tikai gulēšanai:
Valentīnes Lasmanes dzīvesstāsts
Gaitis Grūtups (lit. apd.)
Rīga: Mansards, Latvijas Universitātes Filozofijas
un socioloģijas institūts, Latvijas Mutvārdu
vēstures pētnieku asociācija "Dzīvesstāsts",
2020, 482 lpp., ISBN 978-9934-12-243-9

Ēriks Tomsons, Pēteris Jansons,
Laimonis Pētersons
Pārcēlāji
Māra Zirnīte (sast.); Ginta Elksne, Maija
Krūmiņa, Kaspars Zellis (lit. apd.)
Rīga: Mansards, Latvijas Universitātes Filozofijas
un socioloģijas institūts, Latvijas Mutvārdu
vēstures pētnieku asociācija "Dzīvesstāsts",
2021, 292 lpp., ISBN 978-9934-12-250-7

Atslēgvārdi: *Otrā pasaules kara beigas, okupācija, bēgļi, pārcēlāji, dzīvesstāsti, Zviedrija, Sibīrija*

Krietnu laiku pirms kara sākšanās Ukrainā Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta, kā arī Latvijas Mutvārdu vēstures pētnieku asociācijas "Dzīvesstāsts" iedibinātajā mutvārdu vēstures sērijā "Bez bailīgiem" iznāca divas grāmatas. Pirmā ir Valentīnes Lasmanes dzīvesstāsts "Nakts jau nav tikai gulēšanai" (2020) un otra — "Pārcēlāji" (2021), kurā apkopotas trīs vīru, notikumu laikā jaunekļu — Ērika Tomsona, Pētera Jansona un Laimoņa Pētersona — atmiņas. Tagad tās sabalsojas ar šīs dienas notikumiem, kad

Eiropā atkal ir karš un atkal bēgļu gaitās spiesti doties miljoniem cilvēku. Atmiņu stāsti iesaista individuālā cilvēka pārdzīvojumos, ļauj sekot, kā mainās viņa attieksme, uztvere, briedums no agras jaunības līdz vecumdienām. Grāmatās galvenie stāstītāji pārstāv vienu paaudzi, viņi visi ir Latvijas Republikas vienaudži, kam Otrā pasaules kara laikā bija tikai nedaudz pāri 20 gadiem. No Nacionālās mutvārdu vēstures krājuma atklātībā sniegtie dzīvesstāsti ir vērtīgs un savlaicīgs autoru kolektīva veikums.

Mūsdienās vēstures notikumu izpētē arvien vairāk ņem vērā ne vien ģeopolitisko līmeni jeb makrolīmeni — valdību lēmumus, valstu intereses un reālpolitiku —, bet arī mikrolīmeni, kurā risinās cilvēku kā vēstures subjektu ikdienas dzīve. Starp makrolīmeni un mikrolīmeni veidojas spriedze un neviendabīgas, dažkārt ļoti neordināras sakarības. Vēstures kataklizmu laikos ikviens cilvēks nonāk eksistenciāla pārbaudījuma priekšā, kad jādod atbilde uz jautājumu, kā rīkoties šķietamā bezizejā. Tas vienmēr — kā 20. gadsimta 40. gados, tā tagad — ir jautājums, par ko tu esi, ko aizstāvi, kādas ir tavu iespēju robežas. Katram indivīdam atbilde uz šiem jautājumiem ir sava, kaut gan jautājumi visiem ir vieni un tie paši vai ļoti līdzīgi. Tieši atbilžu dažādība cilvēku likteņu šķietamajā vienveidībā ietver tik milzīgu daudzveidību, ka ne velti vēsturisko kataklizmu laiki kalpo par neizsmejamu iedvesmas avotu arī mākslai, literatūrai.

Aplūkoto grāmatu varoņi — stāstītāji — visi bija guvuši izglītību pirmskara Latvijā. Vēl kopīgs ir Zviedrijas faktors un nelegālā, līdz ar to bīstamā došanās pāri jūrai no okupētās Latvijas kara beigās. Ceļš veda uz Gotlandi, kas ir Latvijai vistuvākā un tādēļ pa jūru laivās visvieglāk sasniedzamā Zviedrijas sala. Šajā riskantajā operāciju virknē Valentīne Lasmane pildīja sakarnieces un ziņojumu šifrētājas pienākumus, lai nodrošinātu Latvijas Centrālās padomes organizēto bēgļu evakuāciju. Tomsons, Jansons un Pētersons bija jauni puiši, jūrskolas beidzēji, kas tieši izpildīja bīstamos naktis braucienus. Viņi nebija vienīgie. Valentīne Lasmane nosauca viņu vadītāju vārdus alfabētiskā secībā, un

šis saraksts ir garš. Trīs pārcēlāju atmiņās figurē vēl citi vīri, kas arī iesaistījās bēgļu pārvadāšanā, tostarp vēl viens “dēls” (“-son” ģermāņu valodās nozīmē “dēls”) — Eduards Andersons. Viņš gāja bojā vienā no pēdējiem braucieniem un parādās tikai izdzīvojušo atmiņu stāstos un fotogrāfijās.

Ir vēl kāda interesanta kopīga iezīme abu grāmatu galvenajām personām. Viņiem piemīt jaunības spēks, azartiskums un pārgalvība. Varbūt tas saistāms ar piedzīvojumu alkām un gribu darboties, izmantojot nejausības, ko piedāvā kara beigu haoss. Vislabāk to izteikusi Valentīne Lasmane vēstulē draudzenei 1944. gada septembrī: “Jādomā, tā būs tikai ekskursija, ka tā aizbraukšana nebūs būtiski nopietna. Bet te bezformīga neēdība rēgojas priekšā. Jāatzīstas, man bailu nav. Esmu krams. [...] Taču iznīcības sajūta arī zudusi. Gribu dzīvot.”¹ Karš ir krīze, un krīžu laiki cilvēkiem rada bezizejas situāciju, no kuras var izkļūt, tikai uzdrošinoties darīt kaut ko neordināru un bezprātīgi pādrošu.

Kas mudināja šos cilvēkus rīkoties tā, kā viņi kara un okupācijas apstākļos rīkojās? Arī Valentīne Lasmane uzdod šo jautājumu. “Kā vārdā laivu vadītāji to darīja? Kas tas bija par dzinējspēku, kas lika viņiem tā rīkoties, neraugoties uz briesmām? Ne jau algas, atzinības vai slavas dēļ. Viņi nebija arī dēku un piedzīvojumu meklētāji. Domāju, ka kara laiks, gaisma un tumsa, izmisums un ticība viņus tādus radīja. Paradoksāli, bet karš nes ne tikai nelaiimes. Tas iztīra sabiedrību no iesūnošanas un rada varoņus.”² Tā Valentīne Lasmane, un viņas vērtējums pašreizējo notikumu kontekstā iegūst praviētisku vispārinājumu.

Pati Valentīne arī apliecina savu spēju veikt neticamo, viņa izglābj no bojāejas Ventspils kokrūpnieku ebreju Izraelu Michelsonu, kurš ar laivu tiek nogādāts Zviedrijā. Valentīne pati nespēj izskaidrot, kā tas izdevies — tik liels bijis garīgo un fizisko spēku sasprindzinājums izšķirošajā brīdī. Savukārt, triju jūras pārcēlāju atmiņu stāsti atgādina asa sižeta piedzīvojumu romānus, žanru, kas literatūrā pastāv kopš senseņiem laikiem un miera laikos tiek uztverts kā tīra izklaide. Vienīgā atšķirība, ka te ir patiesi dzīvesstāsti ar reālām dzīvības briesmām un risku, kurā uz spēles likta dzīvība. Tie ir elpu aizraujoši briesmu stāsti ar laimīgu vai gandrīz laimīgu atrisinājumu, ko divi no stāstītājiem sasniedz tikai pēc ilgāka soda izciešanas laika Sibīrijas lēģeros. Sibīriju pārcietušie Tomsons un Pētersons savu mūža nogali laimīgi pavada Latvijā, dzimtenē, savā ģimenes lokā. Ģimenes lokā miera dzīvi pēc kara gados bauda arī Pēteris Jansons Zviedrijā. Taču arī miera apstākļos Zviedrijā, kā Jansons savās atmiņās atzīst, valdījusi neuzticēšanās: “[A]rī man daudzi vairs neuzticējās”³, jo “mūs, kas darbojamies ar pārcelšanu, [...] sauca par spiegiem”⁴.

Visas četras galvenās personas ir izturējušas dzīves pārbaudījumu, apliecinot savu garīgo spēku un fizisko izturību. Viņi ir izturējuši krievu un vācu okupācijas pārspēku, viņiem ir izdevies izvairīties gan no iesaušanas vācu armijā, no sadursmēm ar vācu spēkiem, gan arī no padomju armijas. Briesmas draudēja no abām karotāju pusēm. Turklāt viņi ir bijuši veiklāki un izturīgāki pat par dabas stihijas iznīcinošo spēku. Ne velti Valentīne Lasmane atzīmē, ka trimdnieku uztverē šie laivinieki ieguva mītisku, leģendāru būtņu aprises. Taču vienlaikus viņi visi ir parasti, ikdienišķi cilvēki, katrs ar savu jaunības pārgalvību, pat vieglprātību, bet ar atbildības izjūtu pret ģimeni, domām par vecākiem, rūpēm par bērniem, ar savām dzīves raizēm un grūtībām. Un tomēr, neraugoties uz visiem dzīves pārbaudījumiem,

viņi visi ir ilgdzīvotāji. Valentīne Lasmane nodzīvoja 102 gadus garu mūžu, Pētersons sasniedza 87 gadus, Jansons — 98 gadus. Bet viens no viņiem — Ēriks Tomsons — dzimis 1918. gadā, dzīvo vēl šobaltdien un pieredz sava dzīvesstāsta publikāciju.

“Pārcēlāju” iedarbība ir dziļa un spēcīga tāpēc, ka tiek aktivizēti visi izziņas, uztveres un maņu lauki, proti, te ir gan racionālais izziņas un vēsturisko notikumu izpētes lauks, gan sadzīvīgo notikumu lauks, kur vieta ir ikdienas gaitu pārstāstam, fotogrāfijām, dienasgrāmatu un vēstuļu fragmentiem. Ir arī psiholoģiskais un emocionālais lauks ar dvēseles pārdzīvojumiem, izjūtām, kā ir būt dzīvam un dzīvot karalaika notikumu viducī. Skata punkts, kāds ir vērotājam no malas, atšķiras no redzējuma un izjūtām, virpuļa viducī ierautam esot.

Mūsdienu lasītājam pašreizējā laikā, 2022. gadā, samērā negaidīti atklājas vēl viens iedarbes lauks, es to sauktu par estētiska pārdzīvojuma un atklāsmes lauku, kas ļauj vērtēt šos dzīvesstāstu tekstus kā literatūru, pie tam augstvērtīgu literatūru, jo tajā apvienota racionālā izziņa un emocionālā pieredze. Patiešām, nenoliedzot postmodernās literatūras un postpostmodernā laikmeta meistardarbus dažādos mākslu žanros, šie divi dzīvesstāstu sērijas darbi ir pārliecinoši sava iedarbīguma un nozīmīguma ziņā. Literatūrzinātnē ir atzīta aksioma, ka viena no funkcijām, ko pilda jebkurš teksts, ir atspoguļošana. Tas kopīgs visiem tekstiem, tādējādi no šī viedokļa visi teksti var tikt salīdzinoši vērtēti.

Gan Valentīnes Lasmanes dzīvesstāsts, gan triju pārcēlāju atmiņas ir vērtīga literatūra un interesanta, pat aizraujoša lasāmviela. Turklāt dzīvesgudra lasāmviela. Mūsdienās, kad apgrozībā nonāk apšaubāma satūra, apstrīdamas mākslinieciskās kvalitātes tekstuāli izstrādājumi tādos daudzumos, ka apziņā iestājas mulss apjukums, šīs divas grāmatas sniedz īstu atelpu. Vēstījuma valoda laba, dzīva, izteiksmīga, tā raksturo

stāstītāju un laikmetu. Saturs optimisma un humora caurstrāvots. Tikai dzīvesprieks un dzīves enerģija spēj nodrošināt tādu izturību un darbīgumu, kādu pierādījuši abu grāmatu stāstītāji.

Gan Valentīnes Lasmanes, gan Ērika Tomsona, Pētera Jansona un Laimoņa Pētersona atmiņām pievienota bagātīga foto ilustrācija, kas grāmatām piešķir īpašu dokumentālu patiesīgumu.

Nobeigumā īpaši gribu uzsvērt divas lietas, kas man šķiet sevišķi svarīgas tieši pašreizējā situācijā. Pirmkārt, Valentīne Lasmane ir dzimusi latvieša un ukrainietes ģimenē. Viņas pirmā valoda ir ukraiņu valoda, emocionālo saikni ar Ukrainu viņa saglabā visu mūžu līdzās spēcīgai latvietības izjūtai, jo viņa uzauga un skolojās Latvijā, kļuva par ievērojamu un enerģisku latviešu valodas un

kultūras kopēju trimdā. Valentīne Lasmanes dzīvesstāstu ievada Tarasa Ševčenko balādes rindas “Kā krāc un vaida Dņepra plašā” ukraiņiski un latviski. Cik negaidīta un aizkustinoša paralēle pašreizējai kopības izjūtai, kas valda starp latviešiem un ukraiņiem!

Otrs aspekts, kas svarīgs visiem ar izglītību un pedagogiju saistītiem cilvēkiem: visos četros dzīvesstāstos sastopam sirsniņu atzinību skolai un pateicību skolotājiem, kas ieguldījuši šajos jaunajos cilvēkos dzīvei noderīgu zināšanu pamatus, praktiskas iemaņas un pozitīvu attieksmi pret dzīvi. Tas šiem cilvēkiem noderējis dzīves vissmagākajos brīžos. Es iesaku šīs sērijas grāmatas lasīt skolotājiem un skolēniem. Un, protams, visiem, kurus interesē Latvijas vēsture visā tās sarežģītībā, un, galu galā, visiem, kurus interesē laba literatūra.

Avoti un piezīmes

- ¹ Lasmane V. *Nakts jau nav tikai gulēšanai: Valentīnes Lasmanes dzīvesstāsts*. Bezbailīgie. Grūtups G. (lit. apd.). Rīga: Mansards, Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, Latvijas Mutvārdu vēstures pētnieku asociācija “Dzīvesstāsts”, 2020, 482 lpp.: 158–159.
- ² *Ibid.*, 161.–162. lpp.
- ³ Tomsons Ē., Jansons P., Pētersons L. *Pārcēlāji*. Bezbailīgie. Zirnīte M. (sast.); Elksne G., Krūmiņa M., Zellis K. (lit. apd.). Rīga: Mansards, Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, Latvijas Mutvārdu vēstures pētnieku asociācija “Dzīvesstāsts”, 2021, 292 lpp.: 158.
- ⁴ *Ibid.*, 163. lpp.

Par autori

Brigita Šiliņa ir filoloģijas doktore, bijusī Latvijas Universitātes Svešvalodu fakultātes angļu valodas katedras vadītāja un docente, literatūras vēsturniece un tulkotāja. Pētījusi angļu romantisma ģenēzi, īpaši Viljama Bleika un Džozefa Konrada darbos. Tulkojusi Justeina Gordera “Sofijas pasauli”.

About the Author

Brigita Šiliņa is a doctor of philology, former head and assistant professor of the Department of English at the Faculty of Foreign Languages, University of Latvia, a literary historian and translator. She has studied the genesis of English Romanticism, especially in the works of William Blake and Joseph Conrad. Has translated into Latvian *Sophie's World* by Jostein Gaarder.

TO BE FEARLESS

Brigita Šiliņa

brigita.silina@gmail.com

Summary

Keywords: *End of the Second World War, occupation, refugees, boatmen, life stories, Sweden, Siberia*

Long before the war began in Ukraine, two books were published in the Oral History series “Fearless” established by the Institute of Philosophy and Sociology of the University of Latvia and the Association of Latvian Oral History Researchers “Life Story”. The first one is Valentīna Lasmane's life story *Night is not Just for Sleeping* (2020) and the second one — *Boatmen* (2021), which contains the memories of three men — Ēriks Tomsons, Pēteris Jansons, and Laimonis Pētersons — who were young fellows during the events described. The books are now in tune with today's events, when there is war again in Europe and millions of people are being forced to flee again. Stories of memories involve the reader into the experiences of individual persons, allow to follow the changes in their attitude, perception, and maturity from early youth till old age. The main narrators of the books represent the same generation, they are all peers of the Republic of Latvia – only a little over 20 years old during the Second World War. The life stories that have been made public from the National Oral History Collection make a valuable and timely achievement of the team of authors.